

Dimitrije Bajalica

HAPŠENJE KOMUNISTA U KNEŠPOIJU 1936. GODINE

U istoriji Komunističke partije Jugoslavije 1936. godina ostaće zabeležena, pored ostalog, i po tome, što je te godine drug Tito dobio mandat od Kominterne da u zemlji organizuje partijsko rukovodstvo koje bi neposredno vodilo revolucionarne akcije.

To je i godina najbrojnijih hapšenja komunista (provale i hapšenja u Sarajevu, Zagrebu, Banjoj Luci, Petrinji, Zenici, Višegradu i drugdje), hapšenja pripadnika komunističke omladine, hapšenja svih onih koji su ma na koji način pokazivali spremnost da, pod rukovodstvom komunista, aktivno učestvuju u radu na menjanju poretka i postojećih društvenih odnosa i stvaranju uslova da ljudi ljudima budu ljudi.

Te godine znatno se proširio, a sledećih godina biće toga još i više, broj intelektualaca (publicista, advokata i drugih) koji su pokazivali spremnost da, u javnosti i pred sudovima, aktivno učestvuju u odbrani komunista, da pokreću napredne listove i časopise, da izdaju literaturu sa socijalnim i socijalističkim sadržajem, da marksistički objašnjavaju društveno-politička i ekonomska pitanja za koja su mladi ljudi bili sve zainteresovaniji.

Onda, politički događaji u svetu (sve otvorenije fašističko nastupanje, početak španskog građanskog rata i drugo), aktiviranje građanskih političkih stranaka u zemlji posle pada Jeftićeve vlade izabrane na Petomajskim izborima 1935. godine, sve teže ekonomske prilike najširih narodnih slojeva itd, pokretalo je mlade radnike, studente, đake i naprednije seljake da se sve organizovanije i sve smelije, u raznim vidovima, suprotstavljaju nasilju režima i nepravdama svake vrste, da traže izlaz iz besposlice, niskih nadnica i sve težih životnih uslova. U takvoj, ponekada i spontanjoj, pa i pojedinačnoj borbi i buntu, ove borbene snage usvajale su politiku i borbu koju su sve organizovanije i odlučnije vodili komunisti.

Komunistička partija i njeni članovi, oslobođeni strahota i naleta šestojanuarske diktature, naoružana vlastitom praksom i zaključcima VII kongresa Komunističke internacionale, uključivala je u taj bunt i nezadovoljstvo sve šire slojeve radnog naroda i pokretale ga u akciju na sve širem frontu političke, kulturno-prosvetne, sportske i svake druge aktivnosti. U tim i takvim sredinama stvarane su i organizovane nove partijske ćelije, u članstvo Partije primani su novi, mladi i radničkom pokretu odani kadrovi.

U datim uslovima u svetu i zemlji i u započetoj sve široj partijskoj aktivnosti te 1936. godine aktivirao se u Bos. Kostajnici i Komitet za Baniju i Knešpolje. Prema izjavama Bajalica Tome i Milunić Josipa, Komitet je organizovan još 1932. godine i u njega su ušli Josip Zmazek,¹⁾ student, Tomo Bajalica,²⁾ trgovački radnik i povremeni službenik i Nikola-Nina Maraković.³⁾ student. Docnije su u Komitet uključeni studenti Rončević Rudolf⁴⁾ i Milunić Josip.⁵⁾

1) Učesnik NOR. Umro posle rata kao pomoćnik ministra u SRH.

2) Uhapšen u Beogradu 1941. Rat proveo u logorima. Živi u Beogradu kao penzionisan ugostiteljski radnik.

3) Nosilac Partizanske spomenice 1941. Poginuo na Sutjesci kao komandant brigade. Narodni heroj.

4) Učesnik NOP. Živi u Zagrebu kao građevinski inženjer.

5) Nosilac Partizanske spomenice 1941. Izjasnio se za IB. Živi kao lekar u Zagrebu.

Ovaj Komitet, prema razgovorima koje sam u zatvoru vodio sa Bajalica Tomom i Milunić Josipom, imao je zadatak da razvija svoju aktivnost na celoj teritoriji Bos. Kostajnice, Kostajnice, Bos. Dubice i Dubice, pa delom i na teritoriji Dvora i Dobrljina, da pronalazi, aktivira i organizaciono povezuje ljude koji su spremni na akciju na liniji KP.

Među članovima Komiteta, prema njihovom pričanju, postojala je raspodela terena. Najbolji dokaz za to bila su hapšenja, držanje i izjave optuženih pred policijsko-žandarmerijskim i sudsko-istražnim organima. No, pošto je ovde reč o hapšenjima komunista u Knešpolju, to ćemo se na tome i zadržati.

Knešpolje, šire posmatrano, kao prostor između planine Kozare i Pastireva, kao i seljaštvo u celoj zemlji, u godini pojačane aktivnosti KP na selu i aktivnosti ovoga Komiteta, nije se još ni oporavilo od ekonomske krize 1928–1933. Ekonomske nevolje i besposlica, naročito mladih koji su se brojnije rađali neposredno posle I. svetskog rata, a sada su stizali u mladićke godine, teško su pritiskivali i Knešpolje. Seljaci su bili opterećeni kulukom i poreskim obavezama koje nisu mogli blagovremeno podmirivati. Većina domaćinstava nije ni imala šta prodavati. Kako su cene poljoprivrednih proizvoda bile suviše niske, ni položaj onih malobrojnih, koji su i imali šta da prodaju, nije bio mnogo bolji. Takav teško podnošljivi položaj Knešpoljaca, koji su u sebi nosili pradedovsku buntovnu težnju ka menjanju postojećeg stanja, sve više ih je vodio na put suprotstavljanja zvaničnoj politici i vladajućem režimu. Zato i nije slučajno što su opozicione građanske partije (Zemljoradnička, npr.) imale u to vreme mnogo pristalica i glasača u knešpoljskim selima.

Tražeci puteve ka boljem i snošljivijem življenju, Knešpoljci su tih godina bili posebno antirežimski nastrojeni, izražavajući sve glasnije svoje nezadovoljstvo psovanjem vlasti, kralja i države. To nezadovoljstvo bilo je plodno tlo za organizovan rad komunista, ukazivanje na pravo zlo iz kojega izviru sve te seljačke nevolje, za usmjeravanje toga seljačkog bunta u pravcu jedino mogućeg rešenja — menjanja postojećeg stanja i društvenog uređenja. Za rad na tome terenu bio je zadužen Bajalica Tomo.

Živeći u Bos. Kostajnici više besposlen nego zaposlen, održavao je svakodnevne veze sa brojnim građanima, pretežno zanatlijama, sitnim trgovcima i činovnicima, gostioničarima i kafedžijama. Svi su oni u njemu imali i gledali interesantnog i poželjnog sabesednika. Češće se nalazio sa studentima i srednjoškolicima. Posebno je dugo godina prijateljevao sa Zmazekom, veoma obrazovanim i inteligentnim studentom, sinom majstora bravara, uglednog građanina i tehnički obrazovanijeg zanatlije.

Na isti način Tomo je održavao veze sa brojnim seljacima ne samo bosanskokostajničke opštine nego i sa brojnim seljacima sa obadve strane Une. Posebno sa onim u Slabinji i Baćinu. Imao je brojne prijatelje u Bos. Dubici i bosanskodubičkim selima. Bili su to građani iz svih društvenih slojeva, kao i u Bos. Kostajnici.

Posebnu i trajnu vezu imao je sa učiteljima u Međuvođu šiljegović Milošem i Pekić Mirkom, koji su i pre uspostavljanja veze sa Tomom, smatrali sebe komunistima i pripadali naprednom učiteljskom pokretu. U raznim prilikama Tomo se sastajao sa njima. U susretu, po dogovoru i u šetnji, obično bi vadio kutiju za cigarete, davao im vešto ispresavijan »Proleter«, »Srp i čekić«, letke, proglase i si. U pogodnim prilikama razmenjivali bi i beletristiku i naprednu literaturu (»Selo Demetrovo«, »Virineja«, »Fontamara« i dr.) koja je bila polulegalna i na policijskom indeksu. Tako su ova dva učitelja bili i prvi nosioci progresivne i komunističke misli u Knešpolju. Od Tome su dobili i knjigu »Razgovori Staljin — Wels« koja je u to vreme bila zabranjena.

Kako je policija neprekidno pratila Tomino kretanje, to joj nije ostalo nezapaženo njegovo sastajanje sa ovom dvojicom učitelja koji su i inače bili pod policijsko-žandarmerijskom prismotrom. Zato i nije slučajno što su istražni organi, prilikom Tominog saslušanja, postavljali mu pitanje drugovanja sa ovom dvojicom vrsnih knežpoljskih učitelja.

Glavni Tomin oslonac za partijski rad i propagandno delovanje u selima bosanskokostajničke opštine i knežpoljskim selima bio je njegov brat Miloš, mlinar na Uni u selu Bačvani. Mobilisan u austrougarsku vojsku, pri prvom dodiru sa ruskim vojnicima, ceo svoj vod prevodi u rusko zarobljeništvo. Svedok je i sudionik događaja u Rusiji 1917. godine, odakle i nosi svoje opoziciono nastrojjenje koje ga je držalo za sve vreme postojanja kraljevske vlasti između dva rata. To svoje opozicionarstvo počeo je da ispoljava još na Solunskom frontu gdje je stigao sa svojim ratnim drugovima iz ruskog zarobljeništva i gdje je za pokazanu hrabrost odlikovan Karađorđevom zvezdom sa mačevima.⁶⁾

Svoje opoziciono gledanje na predstavnike kraljevske vlasti svakodnevno je javno prenosio na seljake koji su, naročito u letnim mesecima, dolazili iz Dvorišta, sa Knežice, Murata, iz Citluka, Strigove, a pogotovu onim iz okolnih sela — Bačvana, Slabinje, Babinca, Johove, Ševarlija. Sagovornike nije mnogo birao. Iz najobičnijeg razgovora nalazio je načina da to poveže sa psovanjem srbijanske vlasti u Bosni, psovanja sreskog načelnika, koji je, po pravilu, uvek bio Srbijanac. Među ratnicima, solunskim dobrovoljcima, kojih je bilo nekoliko stotina u Knešpolju, ili onima za koje je znao da su opoziciono nastrojeni, nailazio je na takve pred kojima je krivicu za sva zla koja pritiskuju seljaka bacao na kralja i monarhiju, a vođe političkih strana-ka i ministre nazivao lopovima i lažovima, varalicama i gulikožama.

Među svojim pomeljari-ima nalazio je sagovornike kojima je govorio i o životu u SSSR-u, spominjao Lenjina i Staljina, objašnjavao borbu španskog naroda. Nije propuštao nijednu priliku da ne psuje popove, da govori protivu crkve i boga. Kada bi mu neko došao sa »Pomoz bog« i »Dobar dan« odgovarao je »Što ti on nije pomogao«, ili »Ako ti je dobar, zadrži ga za sebe« i slično.

Tako se i na taj način izražavao kao agitator i komunista na kojega se Tomo oslonio u svome partijskom radu. U istrazi će on, posle hapšenja, prko-seći policiji i žandarmeriji, ispričati sve što zna i šta je radio, zašto je baš tako radio. U ustanku će u prvim ustaničkim danima postati »komandant Balja« i u pismu seljacima sela Bačina obučenim u ustaške uniforme, potpisati se kao »Komandant baljskog komiteta«, tražeći od ovih seljaka da predaju oružje mirnim načinom, napominjući im da neće moći da spreči svoje drugove da ne pređu Unu i izvrše pokolj, a što on ne može dozvoliti »jer sam odličan prijatelj i drug jednomišljenik vašega Stevana Cipre⁷⁾ i ne bi mogao dozvoliti i podnijeti da mi on prebaci zašto sam dozvolio da njegovo selo i ljudi stradaju«. Na avgustovskoj knežičkoj konferenciji vođama ustanka će predložiti da traže pomoć od Crvene armije i Staljina, a kada su mu ustaški krvoloci odveli ženu i šestoro dece, prihvaćiće da se sastane u Bačvanima sa domobranskim satnikom, dobrim poznanikom i da pregovara o uslovima za oslobođenje porodice. Prevarom, seo je u kola i krenuo sa satnikom za Bos. Kostajnicu. Računao je da će ga partizanska zaseda, koja je bila postavljena na tome putu, osloboditi i satnika zarobiti i kao zamenu za njega dobiti že-

6) Sticajem raznih okolnosti ovu Zvezdu i rešenje o odlikovanju poslato mu je u selo te 1936. godine baš kada je bio u zatvoru. O tome mi je pričao 1940. godine kada me je, koristeći besplatnu vožnju na osnovu primljene Zvezde, posetio kao učitelja u Bačkoj. Policija je povratila to rešenje o odlikovanju Ministarstvu vojske i mornarice sa obrazloženjem da je on komunista i da je u zatvoru i da ne zaslužuje to odlikovanje. Međutim, Ministarstvo je to ponovo vratilo sa naređenjem da mu se uruči, jer je on to zaslužio i dobio, a za ovo Što je sada radio da će dobiti zasluženu kaznu. Posle iztaska iz zatvora koristio je povlastice koje su bile vezane za to odlikovanje.

7) Stjepan Clprčić, kovač iz Bačina.

nu i decu. Zaseda nije shvatila njegove znakove i on je, kao vođa ustanika, ubijen na zverski način. Tako je završio život austrougarski vojnik, ruski dobrovoljni zarobljenik, solunski dobrovoljac, opozicionar i buntovnik, komunist i ustanik.

Koncem jula 1936. godine došlo je do provale kostajničke organizacije. Posle jedne provale u Petrinji, ovde su uhapšeni Zmazek i Maraković. U selu Slabinji (Hrvatska) pronađeni su leci i propagandni materijal u to isto vreme. Ovo je pripisano Tomi, a o kojemu su već u istrazi govorili Zmazek i Maraković. Došlo je i do provale u Banjoj Luci na osnovu Zmazekove izjave u istrazi. Sa Tominim hapšenjem otvorio se lanac hapšenja i saslušavanja brojnih ljudi na celoj teritoriji sreza kostajničkog i opštine bosanskokostajničke.

Tomino prijateljevanje sa brojnim građanima i seljacima sa cele te teritorije, a o čemu je ranije bilo reći, navuklo je policijsko-žandarmerijske organe da su im sada svi ti, u mnogo čemu nedužni ljudi, postali sumnjivi. Nisu mogli da se snađu u tome velikom broju njegovih prijatelja i da razluče ko bi od tih mogao biti komunist, ko simpatizer Partije, a ko običan građanin koji sa komunistima nema nikakve veze i ništa zajedničko. Upleteni u taj veliki broj ljudi, nisu mogli sada da izbegnu privođenju na saslušanje, tih avgustovskih dana 1936. godine, čak i takvih koji su bili veoma lojalni građani i odani vladajućem režimu i zvaničnoj politici.

Sledila su hapšenja i saslušanja ljudi sa teritorije bosanskokostajničke opštine i knežpoljskih sela, čak i takvih ljudi koji nisu imali ništa i nikakve veze sa komunističkim pokretom (Kulenović Smail,⁸ Malinac Antun, Golać Adil, Muharem Ostoja, Savić Milan i drugi). Ovi, a i neki drugi, hapšeni su i saslušavani samo zato što su prijateljevali, ponekad pili kafu i vodili razgovore sa Tomom. Neki od njih su priznali na saslušanju da je Tomo ponekad govorio o Staljinu i psovao ministre i vladu.

U vezi sa Tominim hapšenjem odmah je u Bos. Kostajnici uhapšena Ivka Pavelić, student, koja je kao učenica gimnazije u Bihaću bila uhapšena u poznatoj bihačkoj provali 1931. godine. Na saslušanje je priveden i njen otac Matija koji je bio veliki Tomin prijatelj, kao i Ivkina sestra Jela.

Tu u Bos. Kostajnici živeo je i Abdulah Bakalović, službenik, koji je u to vreme mnogo čitao, stalno nosao neke knjige, sastajao se sa Tomom, Zmazekom i drugim i smatrao sebe komunistom. Kao takvoga smatrala ga je i policija, pa je i on uhapšen.

Slične odnose kao sa Pavelić Ivkom i Bakalović Abdulahom imao je Tomo i sa Zec Jovanom-Mićom, mladim trgovcem iz s. Čitluka. Susretao se on sa Tomom, vodio sa njim razgovore, dobivao od njega knjige sa socijalističkim sadržajem, a i sam je kupovao i nabavljao legalnu i polulegalnu literaturu, a ponekad primao od Tome i ilegalni materijal.

Kako ih Tomo nije ničim teretio, a ni oni sami nisu ništa priznali, to istražni organi nisu imali nikakvih dokaza za njihovo duže zadržavanje u zatvoru, pa su posle dve-tri nedelje pušteni iz zatvora u Bos. Kostajnici.

U vezi sa Tominim hapšenjem uhapšen je i Mladen Zec, radnik beogradski, rodom iz Dobrljina, te Matija Stanić, radnik u Dobrljinu, rodom iz Kozjeg Broda, s leve strane Une, povratnik iz Amerike.

Docnije u banjalučku Crnu kuću doveden je iz vojske i Dušan Misirača, student, verovatnije u vezi sa Tomom nego sa Zecom i Stanićem, ali je i on pušten iz zatvora usled nedostatka dokaza. Svi ovi uhapšeni u istrazi su dovedeni u vezu sa Tominim hapšenjem koji je u istrazi priznao da se poznaje sa ovim ljudima i da se susretao sa njima, ali nije priznavao da je ma kojemu od njih davao zabranjene knjige i ilegalnu komunističku propagandu i ma-

⁸) Priznao je na saslušanju da je nosio neki paket u 8. Bačvane koji je primio od Tome, a predao Milošu I da mu je Tomo za to platio 10 dinara.

terijal, kako su ga optuživali policijski organi. On je u zatvoru u Bos. Kostajnici najviše i mučen. U istrazi je pokušao samoubistvo, režući vene na ruci. Brza lekarska intervencija sprečila je teže posledice po njegovo zdravlje.

Nekoliko dana nakon Tomina hapšenja žandari su došli u s. Bačvane i uhapsili njegova brata Miloša. Prevaren da je Tomo priznao da je njemu davao zabranjenu literaturu i ilegalni materijal (letke, brošure i si.), a sam nevičan policijskim trikovima, lično veoma hrabar, a i smatrao je da je laganje pred policijom kukavičluk (»šta ima ja da se bojim njih, oni ima da se boje mene«, ili »Ja sam ovu državu stvarao i za nju se borio, pa pošto ne valja i nije dobra, hoću da je rušim i popravim«, govorio je) i da nema potrebe da odriče ono što je znao da je istina, sve je priznao, čak i ono što ga policijski istražni organi nisu ni pitali. Govorio je on o svima ljudima sa kojima je vodio opozicione razgovore, kojima je davao materijal, letke, brošure i drugo sa komunističkim sadržajem (»Komunisti za dobro sela«, »Šta nam donosi sv-Nikola«, »Pravila konspiracije«, »Vegeterizam«, »čovjek u šumi s motikom pod glavom«, razni leci, »Proleter i drugo). Materijal koji je imao, držao je u jednoj tikvi da bi ga sačuvao od vlage i mogao uspešno da sakrije. Čim je odveden u zatvor, njegova žena Milja zakopala je sav taj materijal. Posle pronalaska materijala usledilo je njeno hapšenje i zdržavanje u zatvoru sve do suđenja.

Uhapšen je i njegov sused Jovo Marjanović,⁹⁾ seljak, i Ljubomir Zlokapa, podoficir, koji je toga leta bio u selu na bolovanju i koji je češće navraćao kod Miloša. Sa obadvojicom je on vodio opozicione razgovore i davao im ilegalni materijal na čitanje.

Usledilo je i hapšenje Steve Novakovića, seljaka iz Dvorišta, kojega je na saslušanju spominjao Miloš i kod kojega je, prilikom pretresa takođe pronađen ilegalni materijal. Sledilo je hapšenje i saslušavanje Vuković Ilije i Nikole, seljaka iz Johove, Đenadije Vase, seljaka iz čitluka.

Kako sam i sam svakoga leta kao đak učiteljske škole, a docnije i kao učitelj dolazio leti na kupanje na Unu i gotovo uvek svraćao kod Miloša, koristio njegov čamac na reci, razgovarao sa njim o njegovom ratovanju, boravku u Rusiji dolasku na Solunski front, o sadašnjem životu u SSSR-u i u našo; zemlji, o pravdi i nepravdi, o Srbijancima — a to mu je bila omiljena tema — govorio je da ga je nekada obuzimala milina kada se spomene srpstvo i Srbijanac, a sada ma se povraća i gadi. Često je govorio o kralju lopovu, mi-strima lazovima i si. Govorio je da sve to treba rušiti, da se on mnogo prevario, da je očekivao da će posle oslobođenja biti nešto drugo. Osećao je on rat leže koreni zla i priželjkivao je i čvrsto verovao da će doći brzo vreme će se dići »kuka i motika«, kako je voleo da kaže.

Toga leta smo posebno govorili o građanskom ratu u Španiji koji je tek bio počeo. Početkom jula dobio sam od njega dva broja lista »Proleter« i brošure »šta nam donosi sv. Nikola«, »Komunisti za dobro sela« i »Vegeterizam«. Verovatno je neke od ovih materijala ranije davao Marjanoviću i Zlokapi. Pri pretresu ni kod jednoga od nas ništa nije pronađeno niti smo priznali da smo ma šta od ilegalnoga materijala primili od Miloša. Islednici su insistirali na suoptuživanju i na onome što smo međusobno razgovarali, podmećući nam da smo radili »na zaveri protivu kralja i države«.

Pored napred spomenutih, a u vezi sa Miloševim priznanjem, u Bos. Kostajnici je uhapšen i zadržan u zatvoru sve do suđenja, kafedžija i poznati opozicioni bundžija Bakalović Salih. Kod njega je Miloš, a često i Tomo, pio kafu i vodio opozicione razgovore. Ponekad i sa one šaljive strane popraćene sa ponekom intrigom o kralju, dvoru, ministrima i političarima. U zatvoru mi je Salih pričao o tim razgovorima iznoseći da je Miloš često okrivljavao kralja

9) Nosilac Partizanske spomenice 1941. Izjasnio se za IB i prebegao u Mađarsku.

Aleksandra za sva zla, za pljačku i ugnjetavanje, na kraljev račun češće je upućivao psovke, grdnje, pa i pogrдне reči, dodajući u tim momentima: »Samo, molim te, Salih, nemoj ti da ga psuješ, jer bi mi bilo teško«.

Policiji nije bilo nepoznato, kako je to i ranije rečeno, Tomino sastajanje sa knežopoljskim učiteljima Šiljegović Milošem i Pekić Mirkom, pa je, nakon Tominog saslušanja, početkom septembra, uputila žandarmerijsku patrolu u s. Međuvođe sa nalogom za pretres, pa i hapšenje, ukoliko se pronađe kompromitujući materijal. Komandir žandarmerijske stanice, sa još dvojicom žandara i dvojicom seljaka kao prisutnih građana i lancima u torbi, po docnijim izjavama ove dvojice međuvođskih učitelja, došao je u školu u Međuvođu. Pretpostavljajući da može doći do pretresa, pa i do hapšenja, jer sam i ja kao njihov drug koji se preko leta sastajao sa njima, takođe uhapšen, a znali su šta su imali sa Tomom, prethodne su noći sav ilegalni materijal spalili ili sklonili na sigurno mesto, to žandari, prilikom pretresa, ništa nisu pronašli. Komandir je tvrdio da su njegovi žandari jednom prilikom videli kod njih na stolu knjigu »Razgovor Staljin-Wels«. Ova dvojica su to odlučno odbili. Ipak su naredili Šiljegoviću da krene sa njima u Sresko načelstvo, a Pekiću da se do *daljnega ne miče iz sela*.

Na saslušanju u Sreskom načelstvu Šiljegović je odbijao svaku sumnju na komunističku aktivnost, ističući da je on zakleti rezervni oficir, upravitelj škole, poznati sokolaš i patriota iz školskih dana, pa je posle saslušanja pušten i nije više pozivan u policiju na saslušanje.

Kako smo Tomo i ja odbijali da smo ma šta imali sa njima oko rasturanja ilegalnog i zabranjenog materijala i knjiga, to su ova dva učitelja ostavljena mimo istrage i hapšenja u ovoj provali koja je ozbiljno uzdrimala i uže knežopoljsko područje, pa i ceo bosanskodubički srez.

Kroz celo to područje brzo se proneo glas o žandarmerijskom pretresu škole, sprovođenju učitelja na saslušanje u srez i pretnje hapšenjem. O tome su šaputala deca, pričali seljaci, razgovarali učitelji, brujala čaršija.

Ova dvojica učitelja već dve-tri godine su politički delovali tu u selima, učestvovali u opozicionim političkim aktivnostima, objašnjavali seljacima kuda vodi selo i narod politika Jeftića, Stojadinovića i njima sličnih. Jednom rečju, bili su politički veoma angažovani, pa kao takvi i dobro poznati policijskim organima, koji su sa njima imali »posla« i pre ove provale, pa su ih ionako smatrali protivnicima postojećeg režima i vladajuće politike u zemlji. Zato je policija jedva i dočekala da nađe ma kakav povod da ih protera sa te teritorije.

No, njihovo saslušavanje i pretnje hapšenjem, objavljivanje da su oni komunisti i staljinisti, pokrenulo je i onako politizirane knežopoljske seljake, posebno mladiće, koji su se i ranije okupljali oko škole i učitelja, da se sada još otvorenije počnu da interesuju za komunistički pokret, za SSSR, za zbivanja u svetu. Kroz objašnjavanje tih i sličnih pitanja, ova dvojica učitelja stvarali su uslove za oformljenje političkog aktiva, a za tim i za organizovanje prve partijske ćelije u Knešpolju. Ta njihova ćelija postaće u prvim danima okupacije nosilac i organizator ustanka i jezgro njegovog najborbenijeg dela u tome delu Knešpolja.

Tako je u ovome hapšenju na teritoriji Pounja i Knešpolja u tim avgustovsko-septembarskim danima 1936. godine kroz žandarmerijsko-polijske ruke prošlo preko 50 komunisti i građana. Najveći broj njih posle prvog saslušanja, ili nakon desetak dana provedenih u bosanskostainičkom zatvoru (samo Miloš Šiljegović je saslušan od bosanskodubičkih policijskih organa), bio je pušten kući usled nedostatka dokaza za njihovo dalje saslušavanje, proveravanje i zadržavanje u zatvoru i izvođenje na suđenje. Do suđenja u Banjoj Luci (marta 1937. godine) u zatvoru su zadržani: Bajalica Tomo, Miloš, Milja

i Dimitrije, Rončević Rudolf, Milunić Josip, Marjanović Jovo, Zlokapa Ljubomir, Novaković Stevo, Veselinović Nikola, Bižić Jovo, Karagić Stevo, Jukić Blagoje, Ciprić Stjepan, Bakalović Salih, Stanić Matija i Zec Mladen.

Istragu su vodili od samog početka hapšenja policijski organi iz Banje Luke. Prilikom isleđivanja, bilo je tučnjave, mučenja, kundačenja i gaženja. Ti policijsko-žandarmerijski službenici nisu bili vični onim mučenjima koje je primenivala policija, npr. u beogradskoj glavnjači i drugim mučilištima komunista u tome vremenu. Istina, u toku istrage dolazili su i prisustvovali su isleđivanju poznati zagrebački agenti Soprek i Civadini, ali se oni nisu mnogo mešali u samu istragu, samo onoliko koliko im je bilo potrebno da bi pronašli »neku krupniju ribu« među nama, odnosno, da bi preko našeg ispitivanja došli do takvih. Uz to, njihovo učešće u istrazi bilo je ograničeno i činjenicom da je ovo bila teritorija Vrbaske banovine i njenih policijskih organa koji su ovom istragom i »otkrivanjem komunističke zavere« hteli da za sebe obezbede »poene patriotizma«. Zato se i mučenje svodilo na žandarmerijsko kundačenje, gaženje, šamaranje, psovanje, pretnje i si.

Oko šest nedelja trajala je istraga u Bos. Kostajnici. Za celo to vreme Miloš i Tomo bili su vezani lancima i u noge i u ruke. Mene su vezali isto tako, uz dodatak da su ovi lanci bili spojeni jednim drugim lancem, tako da se danju nisam mogao ispraviti, a noću sam ležao u klupku i teško-pokretnom položaju.

Koncem septembra nas sedamnaest sprovedeno je, pod jakom žandarmerijskom stražom, iz zatvora koji je bio u Ispostavi sreskog načelstva u Bos. Kostajnici, na početku naselja zvanog Užice, peške kroz sam gradić, preko mosta, pa kroz Kostajnicu do železničke stanice. Bio je to put dug preko 3 km. Sprovodili su nas danju iz straha da »neko ne pobegne«. Uz to, policija je bila uverena da će, sprovodeći nas tako lancima povezane, jedino Milja nije bila vezana, i uz pratnju desetak žandara, zastrašujuće delovati na građane. Desilo se sasvim suprotno. Istinu govoreći, u onim prvim danima hapšenja, u gradiću je, a posebno u selima, zavladao strah i šaputanje. Tada nam niko u zatvor nije smeo ni hranu donositi. Ali je sve to ubrzo prešlo u sve izrazitije proteste protivu hapšenja i mučenja nevinih ljudi. Sada, kada smo ovako sprovedeni, na ispraćaj je izašla gotovo cela čaršija. Bilo je tu i dosta seljaka. Svi su oni na jedan ili drugi način, poneko i glasno, protestovali i davali nam znake ohrabrenja, kao da su govorili: »I mi smo sa vama.« U banjalučku Crnu kuću stigli smo istoga dana.

Za vreme našega tamnovanja u kostajničkom, a delom i u banjalučkom zatvoru, u Petrinji su pod istragom i u sudskom zatvoru bili Zmazek i Maraković sa jednom većom grupom komunista sa terena Korduna i Banije. Odbrana ove grupe računala je da će sud u Petrinji biti »šire ruke« i da se može očekivati potpuno oslobođenje naše grupe, a što se zaista i desilo sa Zmazekom i Marakovićem, pa je odbrana zahtevala od sudskih organa da se i naša grupa prebaci iz Banje Luke u Petrinju. Obrazloženje je bilo o povezanosti naše grupe sa ovom u kojoj su bili Zmazek i Maraković. Na osnovu toga smo mi u decembru prebačeni u petrinjski zatvor gde smo proveli oko tri nedelje. Nakon toga ponovo smo vraćeni u Banju Luku. Verovatno se, dok smo mi bili u petrinjskom zatvoru, vodila borba između sudova o nadležnosti. Nadjačala je želja banovinskih policijskih organa da se suđenje odvija u njihovoj nadležnosti, jer su oni bili »zaslužni« za naše otkrivanje, hapšenje i izvođenje pred sud.

Suđenje je održano od 11-13. marta 1937. godine. Tomo Bajalica osuđen je na 18 meseci, Miloš Bajalica na 12 meseci, Jovo Bižić na 7 meseci i Stevo Karagić na 6 meseci zatvora. Kako je u kaznu uračunato i vreme provedeno u istrazi, to su Bižić i Karagić, posle izrečene presude, pušteni na slobodu zajedno sa ostalima. Kako su kaznionice za političke zatvorenike, kojima je sudio

takozvani Sud za zaštitu države, u to vreme bile pune, a ovde se radilo o manjim vremenskim kaznama, to su Miloš i Tomo ostavljeni da ostatak kazne izdrže u Crnoj kući u Banjoj Luci.

Hapšenje, saslušavanje i zadržavanje u zatvoru i osuđivanje komunista i njihovih saradnika i istomišljenika iz Pounja i Knežopolja 1936. godine i njihovo suđenje 1937. godine, imalo je dvojako dejstvo na Knežopoljce i građane bosanskostajničke i bosanskodubičke, ako iz toga izdvojimo policijske položare i režimu odane glasače. Naime, u prvim danima žandarmerijskog naleta, hapšenja i odvođenja u zatvor ljudi koji »nikoga nisu ubili, ni s kim se nisu potukli, ništa nisu ukrali«, uneo je strah i zaprepaštenje. Pre svega, među građane u Bos. Kostajnici, a istovremeno i u svim selima knežopoljskim. Zatim je strah prerastao u jedno široko političko angažovanje *celog* toga područja

Knežopoljski seljak, iako u svojoj sredini nije imao u to vreme organizovane partijske ćelije, počeo je sve više da se otrežnjava od iluzije da će mu Cubro (zemljoradnički poslanik Branko Cubrilović) i njegova Zemljoradnička, a ni druge građanske stranke, doneti radikalnija rešenja za njegove nevolje koje su se pogoršavale i povećavale iz godine u godinu. Te stranke, a najveći broj seljaka glasao je već petnaestak godina za opozicione građanske stranke, nisu mogle niti htele da ga nadahnjuju verom za bolju sutrašnjicu. Sad je taj seljak, pre svega mladići u predvojničkim i poslevojničkim godinama, počeo da sluša radije priču o komunistima i za što se oni bore, nego da slepo sledi građanske političare. Rastao je njihov interes za život u SSSR-u, za što se vodi i ko vodi borbu u Španiji i si. Staljin, Musolini i Hitler bili su sve prisutniji u razgovoru o domaćoj politici i Stojadinovićevoj vladi.

Seljaci koji su proveli u zatvoru ma i najkraće vreme, dolazili su u dodir sa komunistima, slušali su šta komunisti hoće i zašto se bore, slušali su o prevarama i lažima kojima ih godinama zamućuju građanski političari, o lažima koje sada šire profašistički orijentisani pripadnici JNS i Ljotićevog »Zbora«. Sve je to uticalo da se među Knežopoljcima počelo brzo da razbija staro i markadno shvatanje o komunistima i Komunističkoj partiji koje su u narodu širili policijski i državni organi. Umesto toga i nakaradne priče o tome da komunisti hoće da sruše državu i veru i da unište porodicu i si., sada počinje da se o komunistima sve više saznaje i širi istina o tome za što se oni bore. Sve otvorenije se populariše SSSR, Crvena armija, borba španskog naroda za slobodu i demokratiju, podiže patriotski duh za odbranu zemlje od fašističke najeзде, objašnjava okupacija čehoslovačke i drugo. U svim tim razgovorima Stojadinovićeve, a zatim Cvetkovićeve vlada trpaju se u društvo sa Hitlerom i Musolinijem, objašnjava se šta je fašizam i odakle pretila opasnost za slobodu i nezavisnost zemlje. Sve će to u onim predustaničkim danima imati uticaja na organizovanje i podizanje svenarodnog ustanka u knežopoljskim selima, u kojima nije bilo izdajnika niti saradnika okupatora.